

1

Bagdad, maart 2005

Voor de oorlog lag de angst als een schaduw over ons heen en we wisten allemaal dat alleen al hardop zeggen wat je dacht levensgevaarlijk was.

Hoewel het één dreiging was, één regime, waren er in elke stad en elk dorp, in elke straat en elk huis duizenden ogen en oren die je in de gaten hielden en klaar waren om dat ene foute woord op te vangen of die ene verkeerde mening. Maakte niet uit van wie.

Voor de oorlog, voordat in 2003 de Amerikanen kwamen met hun bommen, had ik dit niet kunnen zeggen, want je kon dit niet eens denken als je in leven wilde blijven, als je niet wilde verdwijnen. Zoals mijn lieve mama aan den lijve heeft ondervonden.

Er werd nooit over angst gesproken, want die was er constant: je leefde erin en de angst leefde in jou.

Vroeger, voor de oorlog en de gekte die die meebracht, zou mijn vader geschokt zijn geweest als hij me zo had horen praten. Ik weet zeker dat hij me zou hebben vastgepakt, bang voor het leven van zijn enige kind; hij zou zijn hand voor mijn mond hebben geslagen, zijn vinger tegen zijn lippen gelegd, en me met grote paniekogen hebben aangekeken. Maar ik wist, net als elke Irakees die bij zijn volle verstand was, hoe belangrijk het was om je mening voor je te houden en anoniem te blijven. De herinnering aan hoe het was is nog vers, zelfs nu er zoveel tijd is verstreken.

Als je jaren zo geleefd hebt is het moeilijk om dat te veranderen, en ik realiseer me dat alleen al datgene waarover ik net vertelde destijds de interesse zou hebben gewekt van de

Mukhabarat, de geheime politie. Ze zouden een aanleiding hebben bedacht om me te arresteren, te martelen, te doden zelfs.

Daarom spraken de Irakezen in stilte, en om hen te horen, om echt te *boren* wat ze dachten, wat ze voelden, moest je niet luisteren naar wat ze zeiden, maar naar wat ze *niet* zeiden.

En nu? Ik schud mijn hoofd. Nu zijn voor één dreiging vele andere in de plaats gekomen. Onbeheerst en onbeheersbaar. Allemaal met hun eigen meningen en wensen en ambities voor de toekomst.

Wat ik voor mijn toekomst wens, hoor ik je vragen. Wil ik overleven? Of durf ik meer te verlangen?

Nee, ik wil niet overleven.

Ik wil *leven*.

Dit is niet maar gewoon mijn leven. Dit is *hét* leven en ik moet je er alles over vertellen – voor mezelf, voor iedereen. Om er iets zinnigs in te ontdekken, om het te begrijpen en begrepen te worden.

Nu ik hier zit en uitkijk over de puinhopen van mijn stad en mijn huis, is de lucht zwaar van herinneringen die me verstikken, en terwijl ik ze inademen, branden ze in mijn keel en in mijn longen als de zomerhitte.

Ademhalen kan ik niet, maar vergeten wil ik niet.

Ik herinner me het begin van 2003. Ik herinner me de onuitsprokene onrust die er was. Wat betekende dat jaar? Voor mij betekende het dat mama al meer dan drie jaar vermist werd en dat we nog steeds niet wisten wat er met haar gebeurd was. Het betekende ook dat ik eindelijk aan papa vertelde dat ik geen advocaat wilde worden, zoals mama is geweest. Het betekende examen doen en me aanmelden bij de universiteit.

En het betekende oorlog.

Voor ieder van ons betekende het oorlog. Het was alleen nog de vraag wanneer en hoe, en wie zou overleven. Op straat, op de markt of op school hoorde je er niemand over. Natuurlijk niet. Ze wisten wel beter. En ik ook. Was er eigenlijk wel iemand die nadacht over wie er zou winnen? Was ik de enige die ervan uitging dat Irak ten val zou worden gebracht? Die gedachte alleen al, die gedachte in mijn hoofd zonder dat ik de woorden vormde, zonder dat ik mijn mond opendeed om erover te spreken of te fluisteren, maakte dat ik ongerust was, dat de angst vanbinnen groter werd.

Ik was bang.

En toen ik op een dag alleen in de keuken zat te luisteren naar de geluiden buiten – de broertjes van mijn vriendin Leila die buiten speelden, de *soek* een eindje verderop, optrekkende en claxonnerende auto's, de *muezzin* die opriep tot gebed – vroeg ik me af wat er zou veranderen.

Hoe zou mijn stad, mijn geboortegrond eruitzien als er oorlog kwam? Wat zou er gebeuren? Wat zou er vernield worden?

Maar de mogelijkheid dat het regime zou veranderen, dat het ten val zou komen, leek ondenkbaar, niet te bevatten. Ik wist hoe democratie eruit hoorde te zien, maar ik kon me geen voorstelling maken van hoe wij in een democratie zouden leven, hoe de dingen zouden veranderen, hoe het leven zou zijn als we de vrijheid kregen opgelegd.

Ik wilde dat oorlog betekende dat we vrijuit konden denken, spreken, onze mening konden geven.

Ik wilde dat oorlog betekende dat we konden kiezen.

Ik wilde dat oorlog betekende dat mama weer thuis zou komen.

Ik hoorde papa soms tegen haar praten, hoewel hij dat nooit aan mij zou toegeven, of aan oom Aziz, en al helemaal niet

aan tante Hana. Hij vertelde mama dan over zijn werk, over het artikel dat hij aan het schrijven was, over zijn studenten. Hij fluisterde over de Baath-partij, vertelde haar waarom hij lid was geworden, waarom hij geen keus had. 'Het was uit veiligheidsoverwegingen,' zei hij. 'Om mijn baan en onze dochter te beschermen. Alleen voor de vorm. Ik doe niets voor hen,' fluisterde hij. 'Niets.'

Hij vertelde haar hoe het met haar zus Hana ging, wat een brombeer ze was geworden en wat een lastposten haar kinderen waren. Hij vertelde haar over mij en ik hoorde de stiltes die hij in zijn verhaal liet vallen, wachtend op haar antwoord, hoewel hij wist dat dat nooit zou komen.

Waarom, vroeg ik me af. *Waarom doe je jezelf dit aan?* De enige keer dat hij met mij over haar sprak, toen ik nog naar haar durfde te vragen, hield hij vol dat ze nog in leven was. Talloze malen heb ik hem haar juwelenkistje zien leegmaken, en ik wist dat hij op zoek was naar haar halsketting, de halsketting met de groene steen en het gouden filigreïn. Maar ik wist ook dat hij die nooit zou vinden, want ze droeg hem altijd en ik was er zeker van dat ze hem ook gedragen had op de dag dat ze was verdwenen.

Die halsketting, waar hij ook mocht zijn, was waar mama was. Toen ze een jaar weg was, liep ik hun slaapkamer in en trof mijn vader voor haar geopende kledingkast aan, terwijl zijn handen haar kleren tegen zijn wangen, neus en mond drukten. Ik liep naar hem toe om te kijken wat hij aan het doen was en hoorde de zware ademhaling waarmee hij het laatste restje van haar geur opsnoof voordat het helemaal uit de stof was verdwenen. Hij draaide zich om en zag mij, en voor het eerst in mijn leven zag ik tranen in de ogen van mijn vader, ze rolden over zijn wangen naar beneden. Toen ik een stap naar voren deed om hem vast te pakken, gromde hij naar me dat ik weg moest gaan.

Na die gebeurtenis werd ze een taboe in zijn aanwezigheid.
Haar kleren hangen nog steeds in de kast.
Of hingen daar. Tot de bom.

Ik opende een nieuw schetsboek, duwde de witte bladzijden naar beneden en gleed met mijn vingers langs de middenvouw. Ik pakte een potlood en hield het boven het papier; de punt trilde in mijn vingers. Ik wilde deze oorlog vastleggen, als hij kwam. Ik wilde onthouden hoe de dingen waren, hoe ze eruitzagen, de gebouwen van mijn stad tekenen die bij mij het verlangen hadden gewekt om architect te worden. Maar ik zou ook wel willen dat ik mijn gedachten op papier kon zetten, de zorgen uit mijn hoofd kon halen, kon voorkomen dat ze daar rondtolden en me misselijk maakten. Dan zou ik, dacht ik, 's nachts misschien kunnen slapen en dan zou overdag mijn borst niet zo branden, en ik zou niet duizelig worden bij het idee van bommen en soldaten, en mijn hoofd zou geen pijn doen door het gepieker over wat er zou gebeuren.

En ik wist dat de deur achter me op slot zat, maar toch voelde ik het gevaar, anoniem, onzichtbaar, op de hoogte van elk geheim dat ik met me meedroeg. Zeventien levensjaren zonder een mening te mogen hebben behalve de juiste, hadden ervoor gezorgd dat ik me niet durfde te uiten en bang was voor mijn eigen gedachten. Kon ik ze echt opschrijven? Wat als het boek gevonden werd? Wat zou er dan met me gebeuren? Met papa? Niemand zou het weten en niemand zou het ooit te weten komen, want we zouden verdwijnen en niemand zou ooit durven vragen waarheen, waarom of hoe. Ik nam het schetsboek en stapte naar buiten. De zon was fel aan mijn ogen en de wind blies mijn kleren alle kanten op. *Ik schets de gebouwen nu ze nog staan, dacht ik, de mensen nu ze nog adembalen, en de stad nu ze nog leeft.*

En ik zwierf in mijn eentje rond, stopte hier en daar om dingen te tekenen waar mijn oog op viel, dingen die ik wilde vastleggen nu ze nog bestonden. Ik stopte bij de *soek* en snoof de verschillende geuren op, het fruit, de kruiden, de tabak die de mannen rookten, en ik tekende het gezicht van een jongetje dat zijn moeder hielp, zijn brutale blik en de lach die hij probeerde te verbergen.

Ik stond even stil bij een kopersmid, een magere man met een bril op, die het zweet van zijn kalende hoofd veegde voordat hij zijn werk vervolgde en op een enorme koperen pot begon te slaan.

Bij een rij winkels vloog mijn potlood over het papier: de vorm van de zich scherp aftekenende uithangborden, de geblindeerde ramen, de gebouwen erboven.

Maar overal waar ik liep, zag ik hem. Op posters en schilderijen, met een geweer in zijn handen, lachend naar zijn volk, omringd door tanks, zwaaiend naar een menigte. Saddam. Zijn aanwezigheid doemde overal boven ons op; zijn spiegelende zonnebril verborg zijn ogen, maar weerspiegelde die van ons, en onze angst. Overal waar ik ging, voelde ik dat hij me in de gaten hield.

Ik was bij de universiteit Al-Mustansiriya aangekomen en tekende de rechte lijnen van het dak, de patronen op de beige muren, het zwart tussen de indrukwekkende bogen. Ik herinnerde me wat papa erover had verteld, hoe oud het gebouw was.

Hoeveel mensen zijn deze deuren al binnengelopen, vroeg ik me af, in al die honderden jaren dat het gebouw hier staat? Hoeveel zullen er in de toekomst nog volgen? Loop ik daar straks? Kan dat straks nog? En ik dacht aan al die mensen die hier student waren of docent, of ondersteunend personeel, en aan alle andere mensen in deze stad: elk van hen een echtgenoot, zoon, dochter, broer, zus, vriend, col-

lega, leraar, leerling, van iemand, ergens.

Elk van hen geliefd bij iemand.

En ik realiseerde me dat iedereen in de stad hetzelfde zou denken en wensen; zou hopen en bidden dat zij niemand zouden verliezen van wie ze hielden of om wie ze gaven, of die ze alleen maar kenden.

Maar hoeveel mensen zou het toch overkomen? Hoeveel mensen zouden straks huilen? Hoeveel verdriet zou er nodig zijn om deze plek van vijf miljoen mensen te vullen?

Ik slenterde naar huis, maar er zaten te veel gedachten en zorgen in mijn hoofd. Ik wilde niet binnen zijn. Ik wilde niet alleen zijn.

Ik liep naar de rivier, een plek waar altijd wel een paar vriendinnen waren, en samen luierden we op de oever, in de schaduw; iedereen was ernstig. Sommigen waren het land al uit: degenen die het konden betalen of die familie hadden in het buitenland, en het voelde nu al alsof er gaten vielen in onze altijd zo hechte groep. Van vriendinnen die waarschijnlijk nooit meer terug zouden komen, maar die in elk geval nog in leven waren. Hoopte ik.

Dit waren vriendinnen die ik jaren had gekend, vriendinnen, zo leek het, die ik nooit niet had gekend, en een moment lang keek ik naar hun gezichten en ik werd overvallen door de angst dat we misschien nooit meer samen zouden zijn.

Met een zucht keerde ik me naar de rivier en pakte mijn schetsboek. Op een nieuwe bladzijde bracht ik de rivier tot leven, met grijze betonnen bruggen die haar oevers verbonden, hotels en hoge gebouwen die zich verhieven in de bleke lucht, pollen gras die opschoten langs de oever, palmbomen, promenades, straten bruisend van het verkeer. Plat en stoffig. Zongebleeke en gedempte kleuren.

Ik stopte met tekenen en staarde in de verte, waar het paleis net zichtbaar was en naar ons keek. Ik keek de andere kant

op, voor het geval dat het me betrapte op staren, voor het geval dat het de gedachten die niet in mijn hoofd thuishoorden, kon lezen. Ik durfde het niet te tekenen, durfde er zelfs niet naar te kijken. Het lukte me maar net om erover na te durven denken.

Ik had horen fluisteren over de zwembaden van het paleis. Ik sloot mijn ogen en voelde hoe de hitte me omsloot.

Als dat paleis ooit leeg is, durfde ik te denken, dan ga ik erheen, loop op hoge hakken over zijn marmeren vloeren; de muren zullen het geluid weerkaatsen en mijn aanwezigheid aankondigen. Ik wandel naar buiten naar het zwembad, laat mijn schoenen van mijn voeten glijden en duik in het koele water. Ik zwem naar het midden en dobber op mijn rug, naar de lucht starend, de blauwste lucht van de wereld. En ik zal naar de stilte luisteren.

Ik deed mijn ogen weer open en wilde de anderen deelgenoot maken van deze gedachte, maar ik durfde de woorden niet hardop te zeggen. Zelfs niet tegen mijn beste vriendin Leila.

De woorden bleven niet in mijn keel steken. Zover kwamen ze niet eens. Ze durfden zich zelfs niet te vormen.

2

Het was februari en de weken, dagen, uren, minuten dreven ons steeds verder in de richting van de onvermijdelijkheid waarover niemand sprak.

Ik was bang. Ik denk dat we dat allemaal waren, heimelijk, en ik begroef mezelf in mijn studie, vastbesloten om goede resultaten te halen, en vulde mijn hoofd met feiten en cijfers in de hoop dat er zo geen ruimte overbleef voor zorgen, dat ik mijn hersens zodanig uitputte dat ik 's nachts kon slapen. Ik klampte me vast aan alledaagsheid en routine, ijkpunten die mijn leven bij elkaar hielden: naar school gaan, mijn vriendinnen zien, over straat slenteren, etalages kijken.

En toen ik op een dag met Leila van school naar huis liep, praatten we over onze toekomstplannen: bij welke universiteit we ons zouden aanmelden, voor welke studie, zonder aan onszelf toe te geven dat onze dromen weleens op niets zouden kunnen uitlopen, voor onze ogen in rook zouden kunnen opgaan.

We bespraken carrières die we voor ons zagen en dromen die we wilden najagen – de mijne om architect te worden, de hare om docent te zijn – en toen we bij ons huis waren, zwaaiden en lachten we naar elkaar en gingen ieder onze weg. In de gang liet ik mijn tas op de grond vallen en ik liep de keuken in om iets te eten te pakken. Daar trof ik oom Aziz aan en onze buurman Ali, Leila's vader, samen met papa, met spades in hun hand en met een ernstige blik gebogen over een oude plattegrond die op de keukentafel lag uitgespreid, de randen naar beneden gehouden door kopjes en glazen.

Ik keek naar oom Aziz en hij knipoogde naar me. Die blik

zie ik nu nog steeds, bevroren in de tijd en in mijn geheugen, en ik voel de warmte die hij me schonk. Hij kon me altijd aan het lachen maken, deze man met zijn bolle buik en zijn unieke lach, die helemaal bij hem paste, en zijn kale hoofd, waarin de zon zo weerspiegeld werd dat ik hem ervan verdenk dat hij het oppoetste. Hij was jonger dan papa, hoewel hij er ouder uitzag, met het pluis rond zijn gezicht om het gebrek aan haar boven op zijn hoofd te compenseren. En als hij lachte, brak zijn gezicht in tweeën en dansten zijn ogen van ondeugd, zoals jongens dat hebben als ze elkaar uitdagen om fruit te pikken op de markt.

Hij zei me gedag met een stralende lach die zijn tanden ontblootte, tanden als pianoetsen door de vlekken die er nog steeds op zaten van de tabak waarmee hij twee jaar geleden gestopt was. 'Lina!' Hij greep me beet en gaf me een knuffel, de lucht uit mijn longen persend. 'Kijk jou nou. Wat ben je lang en dun geworden!'

Ik rolde met mijn ogen. 'Oom Aziz, u hebt me twee dagen geleden nog gezien.'

'Ja, liefje, ja. Maar je lijkt wel dunner. Je werkt vast en zeker te hard, je studeert te hard. Je moet meer bewegen, frisse lucht opsnuiven, je spieren trainen. Kom.'

Wat ik had moeten doen zodra ik die spades zag, was naar mijn kamer vluchten, met een smoesje over huiswerk en examens, maar nu zat ik in de val en er was weinig kans dat ik nog kon ontsnappen. En ik vond het leuk om het spel met oom Aziz mee te spelen. Hij maakte dat ik me jonger voelde, weer een kind. Hij bracht me naar de achtertuin, op de voet gevolgd door papa, die een vreemd lachje op zijn gezicht had.

'Hier beginnen we.' Oom Aziz duwde de spade in de grond en ging rechtop staan met zijn handen op zijn volumineuze heupen. 'Graven.'

Ik pakte de spade en stootte hem de grond in, maar ik maakte nauwelijks een deukje. ‘Wat zoeken we, oom?’

‘Water.’ Hij lachte.

Ik wierp een vluchtige blik op papa, die tegen de muur leunde, terwijl Ali naast hem stond. Zijn glimlach was verdwenen. Mijn spade raakte opnieuw de grond en terwijl ik hem heen en weer bewoog, keek ik oom Aziz aan. ‘Iemand die iets zwaarder is kan dit vast beter,’ waagde ik een grap.

Zijn gezicht splitste zich bij zijn mond, bij zijn ogen ontstonden plooitjes. Er ontsnapte een bulderende lach, waarna hij me bij de spade wegduwde alsof ik een lastige vlieg was.

‘Ja, je oude oom heeft meer spieren.’ Hij knipoogde weer naar me, terwijl ik overeind kwam.

In het uur daarna keek ik toe, sjouwde en hielp. Ik bracht water en eten, of handdoeken om hun voorhoofden af te vegen, terwijl zij gaten groeven in de hele tuin. Hoewel het ze niet lukte om water te vinden, zijn ze er wel in geslaagd om ons tegen inbraak te beveiligen: mocht iemand ’s nachts via de achtertuin het huis willen binnendringen, dan zou hij zijn been breken voordat hij bij de deur was. Papa, oom Aziz en Ali gaven het eindelijk op en lieten hun spades vallen. Ik inspecteerde de gaten. Eerst was ik verbaasd over de zwarte stroop die omhoogkwam en de grond verstikte, maar toen begreep ik het.

Op hoeveel plaatsen ter wereld zou je teleurgesteld zijn als je olie in je tuin vond?

Dit gegrave naar water bleek een van papa’s voorbereidingen op de oorlog te zijn. Een van zijn collega’s op de universiteit had een plattegrond met oude waterbronnen in de stad, waarvan er zich eentje precies onder onze tuin leek te bevinden. Alleen bleek hij zich er toch niet te bevinden. Ze vertelden me dat ze hierna in Ali’s tuin een poging zouden wagen, voor het geval de plattegrond wat onnauwkeurig

was. Ik dacht erover Leila te waarschuwen welke klus haar te wachten stond.

In de weken die volgden, bereidden papa en ik ons samen voor op de oorlog. We plakten de ramen af en zeiden geen woord tegen elkaar, hoewel ik verbolgen was over het feit dat ik thuis werd gehouden van school om zoiets vermoeiends te doen. Toen we klaar waren, zat er zoveel tape op de ramen, dat je nauwelijks nog naar buiten kon kijken, en het was in huis bijna net zo donker als in de kelder eronder. Hij zei niets over waarom we deze dingen deden, alleen: 'Je blijft vandaag thuis om me te helpen.' Maar ik wilde naar school. Ik wilde Leila zien, en Raneen, en Zenab en mijn andere vriendinnen. Ik wilde met hen praten, kletsen, lol hebben, met hen meelopen na schooltijd. Ik wilde weten of het Aliya was gelukt haar moeder over te halen om de schoenen te kopen die ze zo graag wilde, of Anita een voldoende had gehaald voor wiskunde, of onze docent al een baby had.

En ik wilde studeren.

Ik wilde geen gaten graven, ramen afplakken of voedselvoorraden naar de kelder sjuwen. Ik wilde niet urenlang bij het benzinstation staan om jerrycans met benzine te vullen voor als onze voorraad op was. Ik wilde niet met papa de marktkramen langsgaan en over zandzakken struikelen die opgestapeld naast de winkelingangen lagen, om oude spullen te verkopen zodat we konden sparen voor een generator. Papa stopte altijd bij tweedehandswinkels of marktkraampjes die sieraden verkochten, en dan zag ik zijn ogen de kettingen afspeuren die te koop werden aangeboden. Iemands ooit zo gekoesterde bezittingen, verkocht voor wat extra geld om de oorlog door te komen. Eerst vroeg ik me af waarnaar hij op zoek was, maar al snel drong het tot me door.

En ik wist wat het voor hem betekende als het er niet bij lag

– dat het nog steeds bij haar was, ergens: dat gouden hals-
snoer met die groene steen.

Ik kon niets doen om hem te helpen en ik wilde, egoïstisch
als ik was, verder met mijn leven.

Waarom zoveel eten, wilde ik vragen. *Waar hebben we fles-
sen water voor nodig? Waarom een generator?* Maar mijn va-
der was niet het type voor gesprekken of voor antwoorden.
Ik wilde ontzettend graag weten wat er zou gebeuren als
de oorlog begon. Het was niet langer de vraag *of* hij zou
beginnen; elke zonsopgang bracht de onontkoombaarheid
dichterbij. Ik volgde het nieuws niet, hoewel ik denk dat ik
dat eigenlijk wel had moeten doen, en niemand zei er iets
over. Maar ik lette op de straten en de mensen, en ik voelde
de stemming. De angst op de gezichten was de emotie die je
het makkelijkst kon aflezen. Het nieuws gaf echter geen ant-
woorden, zelfs niet als je het waagde de vragen te denken.
Ik wilde weten, ik wilde per se weten wat er zou gebeuren
en hoelang het zou duren. Hoe moest het met school? Met
de universiteit, waar ik zo graag naartoe wilde? En hoe zou
het met mijn vriendinnen gaan? En met mama? Hoe zou het
na afloop zijn?

Wat zou er over zijn?

Wie zouden er over zijn?

Ik?